

УДК 321 18

В. П. Культенкокандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії

Національного університету біоресурсів і природокористування України

ПОЛІТИКА ТА ПРОБЛЕМИ ЇЇ ЕСТЕТИЗАЦІЇ

Актуальність теми зумовлюється складністю політичної ситуації в Україні, пошуком нових та успішних форм здійснення політичної влади, також необхідністю теоретичного осмислення цих практичних проблем для їхньої оптимізації, розуміння й запобігання можливостям маніпулювання свідомістю на рівні окремої людини та громадянського суспільства.

Метою статті є теоретичне осмислення феномена естетизації політики, який у практичній площині відкриває додаткові можливості для реалізації політичних завдань.

Новизна роботи полягає в дослідженні діалектичного порядку: естетика-аксіологія-етика-політика в історико-філософському контексті його становлення і практичного втілення.

Ступінь розробленості теми. Ця проблема тематизується у філософських працях Т. Адорно, П. Бурд'є, Г. Маркузе, Ж. Ранс'єра, Р. Барта, Р. Арона, Х. Арндт, Е. Кассірера й інших зарубіжних дослідників. Увагу до проблеми виявляли В. Бушанський, А. Баранов, В. Бурлачук, К. Завершинський, Л. Климанська, О. Льовкіна, В. Панченко, В. Фадеєва, Є. Шейгал, В. Ятченко та інші вітчизняні науковці.

Проблема естетизації життя вперше була окреслена ще Платоном. Платон як фундатор класичної філософії вищою універсальною ідеєю визнавав ідею прекрасного. Створюючи свою соціальну філософію та прагнучи знайти у сфері політичного відповідність вищій ідеї краси, блага, він уважав, що в політиці прекрасне постає як добро. Проте добро має в земному житті не абсолютну, а відносну цінність, тому потребує трансцендентного аксіологічного підтвердження, щоб змусити людину в її поведінці керуватися належним, загально значимим, а не уявленнями про особисте добро й вигоду. Для обґрунтування належного Платон апелює до ідеї трансцендентного – потойбічної відплати людині за її земні вчинки. У нього ця ідея стає єдиною дієвою настановою, здатною утримати людину в межах належної політичної поведінки. Теологія Платона стає складовою теорії ідеальної держави, без неї етика не дає остаточної відповіді на питання щодо належного в соціальному полі. Але у своїй єдності (теологія, політика, етика) вони містять трансцендентні аксіологічні принципи соціально-політичного існування людства. Проте історичний процес секуляризації релігії призвів до відокремлення релігії від держави, тому релігійна відповідь на питання сучасної людини, як їй жити, втратила свою абсолютну значимість. Один із варіантів такої відповіді в сучасному світі пропонує естетика, редукуючи власні естетичні цінності у сферу політичного. Можливості естетичного впливу на політику обґрунтовані, власне, платонівською ідеєю краси як єдиною трансцендентною ідеєю, через яку можна осягнути досконалість.

Проте політика має справу з відносним, тому, як догледно зазначає В. Бушанський [1], вона завжди була різновидом шоу-бізнесу, експлуатуючи естетику прекрасного та потворного, піднесеного й низького, трагічного та комічного. По-різному використовуються естетичні принципи в політичній теорії, залежно від стану соціального – стабільного або нестабільного. Стабільне суспільство тяжіє до консервативності, тому в ньому досить

сильно виявляє себе попередня культурно-соціальна традиція, що історично складалася протягом тривалого часу і пройшла випробування на етичну відповідність. Адже традиція – це досвід попереднього, із перевіреною і ствердженою аксіологічною системою. Закріпилося те, що було схвалене колективним досвідом як загальноприйнятні норми, що може слугувати матрицею для філософської рефлексії проблем соціального.

Класичним прикладом концепції стабільного соціуму є держава Платона, яку він спирає на потужну культурну традицію, «трансцендентний еталон», за висловом В. Бушанського. Антична культурна традиція для Платона є умовою й основою збереження суспільної єдності, цілісності, моральної наповненості соціального існування. Збереження та дотримання традиції є гарантією живучості держави, а саме: якщо дотримуються етичної традиції, у державі існує раціональний порядок, добро, така держава стабільна. Платон використовує засоби приналежності – розум, краса, віра, щоб корегувати фактичну державу відповідно до ідеалів. Людям властиво захоплюватись потужним розумом, їхня краса приваблює як зовнішня досконалість, віра – як внутрішнє мірило досконалість. Цим досконалістям надається статус етичних цінностей. Традиція розуміється Платоном у контексті її відповідності етичному ідеалу, досконалому образу, вищим мірилом якого є трансцендентна ідея Блага та Краси.

Водночас антична Греція мала реальний досвід існування відповідно до цих досконалостей. Тому за всієї ідеальності платонівської держави можна стверджувати, що філософ розробив досконалий зразок соціального устрою, який уже мали у своєму досвіді греки. Згідно з ним він прагнув скорегувати реальний соціум. Адже реальністю платонівського життя були демократичні Афіни. Платон не сприйняв їхньої демократії, що так легковажно ставилася до досконалостей, етичних ідеалів – у демократичних умовах ідеали мали рівний статус із неідеальним і повинні були доводити (не завжди успішно) право на винятковість власного існування. Саме так відбулося із Сократом, розум і етичні досконалості якого не знайшли визнання серед афінян. Тому Платон, розробляючи свою державу – консервативну, традиційно-тоталітарну, пропонував досконалий і уніфікований зразок політичного устрою, за яким мали б звертатись й удосконалюватись реальні політичні режими Греції. Створюючи етичний ідеал, він відштовхувався від реального політичного досвіду, цей останній пропонує вдосколювати. Джерелом ідеального для Платона був реальний досвід існування політичного – Спарта, до політичного порядку якої він апелював як до зразка.

Ситуація змінюється в умовах Римської імперії й особливо в часи Ренесансу. Етико-політичні ідеали зруйновані та виведені за межі досвіду реального життя. Політична реальність спотворена, вона вже не може бути плідною основою для пошуку всередині неї ідеального. Традиції, звичаї втрачені, формується новий порядок, тому критерії етичного не можуть виводитись із досвіду. Реальність настільки несумісна з етичними ідеалами, що філософи змушені апелювати до власного бачення досконалого, етично належного. І головним критерієм стає емоційне сприйняття світу, а відтак вимога корисності,

а виправданням для неї – спрямованість на гадане добро. Гадане, тому що це добро вже не може бути визначене через досвід – реальність не добра. Критерієм для такого чуття добра стають виключно естетичні судження – єдино можливі в умовах емоційного сприйняття дійсності, лише через них можлива рефлексія цієї політичної категорії. Отже, політичний процес і його мета – досягнення добра – стають предметами виключно естетичного сприйняття. Зокрема, у Римі була здійснена спроба адаптувати еллінське вчення про демократію до умов імперського режиму правління через естетичні категорії саява та гармонії. При чому гармонія, із якою асоціювалось поняття демократії, набула формальних, зовнішніх ознак, а слайво відобразилось в образі й особі імператора.

У свою чергу, брак добра в реальних політичних режимах приводить Н. Макіавеллі до утвердження принципів імморалізму в політичній концепції. Макіавеллівський імморалізм апелює до естетичного й ірраціонального замилювання всепереможною силою, яка, завдяки своїй абсолютності, уникає будь-якого суду – переможців не судять. Естетичні ідеали в таких умовах інтерпретуються як істинні. «Відбувається когнітивне заміщення. Естетика підмінює рацію» [1, с. 191]. Естетичні ідеали викликають піднесені почуття в тих, кому вони адресовані, завдяки чому останні приймають і цінності, через які вони стверджуються. Естетичні аргументи заміщують аргументи раціональні, більше того, провадяться естетичне насилля. Особливої ваги в такий час набуває естетика героїчного, яка пропонується як ідеологічна настанова – «поетизовані героїчні постаті та події формують дискурс авторитетів» [1, с. 190]. Значущість героїчного вчинку визнається в будь-які часи, в умовах же нестабільних режимів вона використовується ще й з метою маніпуляції свідомістю людей, коли як останній незаперечний аргумент удаються до спекуляцій: героями, національними святинами через їхню міфологізацію та сакралізацію. Створюються міфи, що не потребують реальних історій минулого, правди минулого в них немає, є лише образ героя, якому приписуються ті вчинки, до яких хочуть спонукати спільноту. Вірячи у своїх героїв, люди налаштовуються повторювати їхні подвиги. Саме це й відкриває шлях до маніпуляції свідомістю.

Зарадити цьому можна шляхом раціональної критичної рефлексії суспільних сакральних міфів. Адже апеляція до героїчного епосу історичного минулого властива не лише тоталітарним режимам. До неї звертається завжди як до засобу гуртування суспільства, формування чуття національної єдності. Героїка минулого викликає почуття піднесення, гордості, пошани, спільної скорботи тощо. «Естетичне переживання піднесеності стає засобом оновлення історичної пам'яті, а відтак – згуртування спільноти» [1, с. 191]. Спільність емоційних переживань стає основою для формування актуальних і соціально значущих цінностей, національної ідеї. Тому важливого значення набуває момент вибору – які події із множини минулого суспільного досвіду будуть обрані для героїзації й сакралізації, яка модель поведінки буде популяризуватись. У сучасному світі в цьому контексті додаткової ваги набуває фактор масової культури та прагнення контролю над ЗМІ й цариною мистецтва, адже вони володіють найбільшими можливостями для поширення ідеологем, соціально значущих міфологем тощо.

При цьому первинне значення має не стільки сам історичний факт, герой чи явище. Головними є асоціації, які вони викликають. Саме асоціації здатні потужно впливати на свідомість, змінюючи її. Людина, котра заплуталась у політичній і соціальній строкатості життя, прагне простоти й закінченості. Тому потужні політичні події, позначені печаткою безальтернативності, викликають схвалення й захоплення, тому що сприймаються як

обов'язкові – як вирок, доля, а тому однозначні, прості та закінчені. Спрощення подій світу призводить до спрощення свідомості, що пране простоти, простого протиставлення, як у міфах: добро-зло, красиве-потворне, піднесене-низьке. «Піднесене та низьке – порух до свободи. І свідчення рабства. Свободи ж бо прагнуть лише раби. Вільні люди користуються свободою» [1, с. 194].

Застосування естетичних засобів у політиці найповніше виявляється в ритуалі, що втілюється в політичних іграх. Саме використання ритуалу надає владі необхідної чіткості, формальної завершеності, державницького характеру. Політичний ритуал включає в себе такі елементи, як традиції, звичаї, обряди, церемонії, за якими можуть приховуватись різноманітні інтереси учасників – приховані та явні. Ритуал може приховувати й безмістовність політичного життя [3, с. 573–574]. В. Полянська політичний ритуал тлумачить як відтворення «архетипної ситуації» та демонстрацію її міфічного розуміння, уважаючи, що провідну роль у політичній естетиці відіграють міфологічні архетипи [2, с. 348].

Політичні ритуали можна поділити на два типи: тоталітарні й демократичні. Демократичні ритуали не виходять за межі політичної сфери, інші сторони соціального існування лежать поза ним, а громадян можна вважати глядачами та суддями в цих подіях, коли політика пристосовується до їхніх потреб, а політики намагаються завоювати прихильність і довіру громадян. Тому естетика демократичного ритуалу схильна до панібратства, спрощення, навіть клоунади. «Це організований безлад, котрий не порушує життєвого прагматизму» [1, с. 198] В. Бушанський уважає його справжньою естетикою низького.

Інакше виявляє себе тоталітарний ритуал: проголошуючи надісторичні цілі, які не можливо здійснити, він підпорядковує життя, поглинаючи суспільні інтереси. Політика перетворює не себе, а суспільство, змушуючи його запобігати, виправдовуватись перед політикою. Усе життя втягується в тоталітарний містерійний ритуал, яскравим виявом якого є парад як вияв лояльності до влади й готовності до самопожертви. Політика як вільне мистецтво фактично знищується в такому ритуалі, містифікується, її акти сакралізуються, а вияви символізуються. Громадяни втягуються в містичний ритуал – їхнє життя тотально трансформується згідно з намірами влади, що і є істинним виявом сутності тоталітарного. Якщо демократичний ритуал являє собою приклад низької естетики, то тоталітарний втілює стиль ганебного та виявляється у змові влади, відстоюванні власної винятковості, виробленні специфічної субкультури, утіленої у провадному мистецтві, у тенденційній спрямованості педагогіки й освітньої діяльності.

Для отримання більш повного розуміння процесу естетизації політики варто прослідкувати, як використовується естетика трагічного в політичному полі. Адже трагедія є не просто естетичним феноменом. Відчуття трагічного спричиняється передусім етичними переживаннями людини. Політика експлуатує трагедію, трагічні події минулого, згадка про які ще викликає болісні емоційні переживання. Наголос робиться на етично-емоційний бік людського існування, більше того, загальнозначущим явищем життя (природним, культурним, економічним), що за сутністю своєю є нейтральними, приписуються характеристики морального порядку – добрі-злі, моральні-аморальні. Як зазначає В. Бушанський, політика зловживає етикою, завдяки їй приховуючи власну утилітарність, ситуативність і розростаючись до ідеології й набуваючи глобального характеру. Трагізація життя та надання їй ідеологічного змісту, який у контексті трагедійності подій є надзвичайно потужним, заохочує утворення масових і довготривалих політич-

них рухів, партій. Удаючись до критеріїв «добро-зло», політика доводить їх до крайнього вираження на рівні істерії, розгнущданості, принципової непорушності й забезпечує своє існування в часі – трагічну ідею можна експлуатувати тривалий час, чим трагічнішою вона є, тим довше нею може житись політика. «Трагедія – це зневажена віра, що, попри бруд, залишається чистою... Трагедійний пафос у самозреченості. Не в логіці історичного процесу, не в політичній доцільності, що втілюється в боротьбі з ренегатством, а в найхиткішій і найтвердішій речі – вірі» [1, с. 216]. Тому зрозуміло, що трагічний пафос активно експлуатується політикою, набуваючи небезпечного характеру, коли він перетворюється на додатковий засіб маніпуляції масами.

Не менш потужним засобом естетизації політики є літературний текст. Література має величезне культурноформувальне значення для людства – у літературі естетизується життя. Літературний текст у класичній традиції – це високе мистецтво, узірць, на який варто рівняти реальність. Автор у творі прагне відтворити життя як бажане, надати ідеальному образу *справжнього* буття й переконати читача жити згідно з ідеалом. Тексти створюють історію – без літературного опрацювання минуле залишалось б сумішшю насилля й хаосу. Література оспівує красу, пропонує етичні ідеали – віри, добра, належного, трагічного, комічного. «Європа своїм відродженням після варварської навали має завдячувати передусім літературі – тоненькій книжечці під назвою Євангеліє» [1, с. 216]. По суті, літературні тексти, у яких створюються прекрасні образи дійсності, через апеляцію до раціонально-емоційної сфери та залучення естетичних засобів впливу спонукають до некритичного сприйняття пропонованих ідеалів як поведінкових, мисленевих узірців. У класичній літературній традиції залучення естетичних засобів приналежності мало на меті створити виразні й чіткі етично відповідні поведінкові канони – стверджувались краса, добро, правда, належне та засуджувались потворне, лихе, нечесне, погане. Наступним кроком у процесі етичного формування особи є закріплення на папері у прописаних законах держави правових норм, легітимація життя, адже конституція і збірки законів також є літературними текстами.

Сучасна постмодерна культура, мистецтво й література втратили свою канонічну однозначність – літературні тексти міжжанрові, етичні зразки розмиті, література не виховує піднесених почуттів. Вона описує життя, естетизуючи повсякденність, що стала мистецьким узірцем. У сучасних літературних текстах високе й низьке спресувалися в єдиний світ: високе стало доступним для мас, низьке стало високим, естетизується потворне. На думку багатьох сучасних дослідників, філософів, відбувається варваризація життя завдяки згубному впливу мистецтва, коли зразки високого мистецтва втратили свою дієвість, а їхнє місце посіли мистецькі зразки, що не мають виховного значення, у яких етичні й естетичні ідеали нівельовані до рівня приземленої повсякденності. Отже, вектор впливу літератури, що у свій час сприяла культурному зростанню Європи та світу, у сучасній ситуації набув протилежного спрямування.

Література більше не вчить, будучи імморальною, а це відповідно позначається й на загальній етичній ситуації – суспільство відчуває брак моралі. Класичні естетичні канони, етичні ідеали критично переглядаються, це призводить до їхнього знецінення. У політиці це виявляється в тому, що люди більш схильні довіряти політикам, схожим на них самих, аніж тим, що вирізняються блискучою освітою, геніальним розумом, талантом, вихованням, аристократизмом тощо. Краса часом відштовхує, обурує, викликає протест, аж до ненависті – ниці, брудні й жалюгідні сприймаються як свої й викли-

кають більшу довіру. Політика використовує ці настрої, експлуатуючи ідею справедливості й прагнучи пробудити утилітарне, власницьке ставлення до краси. Це породжує руйнівні, бунтівні інстинкти мас, аби знищити все високе, недосяжно красиве й установити справедливість – рівність потворного, тому що «не можлива рівність у красі, силі, мужності, мудрості та багатстві. Рівність можлива лише в потворності, немічності, кволості, боягузтві, дурості та злиденності» [1, с. 220].

Філософська рефлексія цієї ситуації дає змогу її раціоналізувати в такому висновку. Політика апелює до естетичного як до засобу власної популяризації, тому що естетично-емоційне сприйняття первинне, воно передує раціонально обґрунтованому усвідомленню дійсності. На естетичному рівні створюється допонятійне первинне враження за посередництва емоцій, ірраціональних проявів. Сильні емоції викликають автоматичні поведінкові реакції, які при умілому політичному керівництві можна вдало використовувати для власної користі. Так естетичне, відображаючи суспільно-культурну матрицю сьогодення, впливає на формування суспільного світогляду, поведінкових реакцій і стереотипів. Відсторонені цінності естетичного набувають здатності впливати на реальність. Ідеали об'єктивуються в політичних теоріях, етичних принципах, релігійних уявленнях і мистецьких творах, містячи в собі досконалий образ того, яким має бути життя. Ці ідеали політика може використовувати для загального блага або задля маніпуляції свідомістю мас.

Література

1. Бушанський В.В. Естетика політичної влади : [монографія] / В.В. Бушанський. – К. : Вид. ПАРАПАН, 2009. – 360 с.
2. Політична філософія : [підручник] / [Є.М. Суліма, М.А. Шепелев, В.В. Кривошеїн, В.Ю. Полянська]; за ред. Є.М. Суліми. – К. : Знання, 2006. – 799 с.
3. Політологічний енциклопедичний словник / упоряд. В.П. Горбатенко; за ред. Ю.С. Шемшученка, В.Д. Бабкіна, В.П. Горбатенка. – 2-е вид., доп. і перероб. – К. : Генеза, 2004. – 736 с.

Анотація

Культенко В. П. Політика та проблеми її естетизації. – Стаття.

У статті здійснюється філософське дослідження категорій естетичного через їхню редукцію в практичну площину політики. Підґрунтям для аналізу слугує платонівська ідея краси, а також категорії сили, трагічного, піднесеного. Ці ідеальні естетичні категорії активно використовуються в політиці для досягнення бажаного результату й можуть сприяти як консолідації суспільства та оптимізації його розвитку, так і вирішенню утилітарно-приватних проблем непорядних політиків шляхом маніпулювання свідомістю мас. Прослідковуються закономірності політичних процесів, що розглядаються як тенденційні. Це передусім їхня етизація й надання статусу морально відповідних, завдяки цьому, практичне використання в політиці та її естетизація. Політика, що апелює до естетичного, надає вчинкам потужного емоційного забарвлення, це відкриває широкі можливості для впливу на свідомість громадян, аж до маніпуляції нею.

Ключові слова: благо, справедливість, естетизація політики, емоційне сприйняття, етика.

Анотация

Культенко В. П. Политика и проблемы её эстетизации. – Статья.

В статье философски исследуются категории эстетического путем их редукции в практическую плоскость

политики. Основой для анализа служит идея красоты Платона, а также категории силы, трагического, возвышенного. Данные идеальные эстетические категории активно используются в политике для достижения желаемого результата и могут способствовать как консолидации общества и оптимизации его развития, так и разрешению утилитарно-приватных проблем непорядочных политиков путем манипулирования сознанием масс. Прослеживаются закономерности политических процессов, которые рассматриваются как тенденциозные. Это, в первую очередь, их этическое толкование и приобретение нравственного статуса и, благодаря этому, последующая эстетизация политики. Апелляция политики к средствам эстетического выражения способствует эмоциональному окрашиванию поступков, что открывает широкие возможности для влияния на сознание граждан, вплоть до манипуляций.

Ключевые слова: благо, справедливость, эстетизация политики, эмоциональное восприятие, этика.

Summary

Kultenko V. P. Politics and its aesthetic problems. – Article.

Active philosophical study of aesthetic categories by their reduction at practical level policy. The basis for the analysis serves Plato idea of beauty and category of power, tragic, sublime. These are ideal aesthetic categories are widely used in politics to achieve the desired result and can contribute to society as consolidation and optimization of its development and solving particular problems utilitarian dishonest politicians through manipulation of the masses. Traced patterns of political processes that are seen as biased. This is, first of all, their ethical interpretation and morally relevant status and, thereby, practical use in policy and its aesthetic quality. A policy that appeals to the aesthetic, provides a powerful deeds emotional, it opens opportunities to influence the consciousness of citizens, even to manipulate it.

Key words: goodness, justice, politics aesthetic, emotional perception, ethics.